

LICE I NALIČJE GRAĐANSKOG ŽIVOTA U PORODIČNOM ROMANU

Sažetak: Porodica implicira osnovne potrebe subjekata, od afektivnih, seksualnih do ekonomskih i prema sociološkim teorijama mesto je slobode ali i zamka u kojoj se gubi individua. U srpskoj tradicionalnoj kulturi štiti jedinku od opasnosti i sinonim je harmonije. Ovu idealizovanu sliku dovode u pitanje brojni književni primeri, gde je porodica relističniji odraz stvarnosti, univerzum u malom. Ispod prividno stabilnog paravana normi i pravila, privatna sfera otkriva i mane/poroke članova porodice, njihove odnose pune konfliktnih situacija. Tema referata su dva porodična romana iz savremene srpske književnosti: *Lagum* (1990) Svetlane Velmar-Janković i *Guvernanta* (2002) Ivana Ivanjija. Iz različite narativne perspektive, oba omogućavaju paralelnu analizu modela građanske porodice i mehanizama koji njome upravljaju. Uloga, ponašanje supružnika i reakcije na događanja su utvrđeni njihovim socijalnim statusom koji rat i njegove posledice trajno remete.

Cljučne reči: porodica, porodični roman, istorija, pamćenje, *Lagum*, *Guvernanta*

Istorijske i sociološke studije počinju već od XIX veka da se bave pitanjima transformacije i modernizovanja univerzalnog modela velike, pretežno tradicionalne porodice. Kao što se menjaju i nestaju društva, tako se i porodica menja i njen tradicionalni model zamenjuje jednim drugačijim monolitnim, redukovanim oblikom porodice u malom formatu koju čine roditelji i deca i koja postaje prototip novog društva ali i refleks izmenjenih odnosa. Time se dovodi u pitanje vekovno istorijsko i sociološko poimanje porodice kao univerzuma konotiranog pozitivnim stranama, i već početkom XX veka javljaju se istraživanja koja ukazuju na nove pristupe ovom fenomenu pri čemu se porodica javlja kao prostor gubitka individualnosti i slobode, kao nešto čega jedinka želi pa i može da se oslobodi. Književnost kao neki barometar prikazuje ne samo idealnu i idealizovanu sliku te i takve, tradicionalne porodice nego i krizne promene i procepe koje ona doživljava.

Porodica je centralno jezgro oko kog se račvaju raznoliki sadržaji porodičnog romana, žanra koji ima svoje korene u evropskoj tradiciji, pre svega u Italiji, Francuskoj, Nemačkoj i možemo ga poistovetiti sa potrebom srednjovekovnog a docnije još više i renesansnog čoveka da prati istorijsko trajanje svog porekla beležeći najvažnije događaje i datume u njemu. U ranoj fazi razvitka ovaj žanr je bliži tekstovima dokumentarne vrste čiji je cilj bio da verno i precizno registruju, dokumentuju i arhi-

viraju sve one momente – kao što su rođenje, venčanje, smrt – značajne u funkcionisanju porodice. Ona je upravo zbog toga neiscrpan izvor književne produkcije, pri čemu u prvi plan ističemo porodični roman. Ako se pođe od definicije termina porodični roman (*roman domestique, family novel, Familienroman, romanzo di famiglia*) zapazićemo da je u njoj – o bilo kom izvoru da je reč – akcenat na tvrdnji da je to roman čija je građa iz porodičnog života, da se bavi prevashodno istorijom porodice shvaćene kao unikum i konfliktima koji od nje potiču.¹ Zapaža se takođe da terminološkoj ujednačenosti ne odgovara i tematska. Porodični roman sličan je mnogim drugim žanrovima i blizak im je, uz to je izrazito hibridan i polivalentan, sa širokim i raznovrsnim dijapazonom te može da se prepozna u memoarima, autobiografijama, sagama, hronikama ali i u društvenom, istorijskom, sociološkom, ljubavnom romanu na primer, ili i u mnogim drugim žanrovskim formama. Iako se tematski – uprošćeno govoreći – fokusira na jedan segment, na jednu mikrojedinicu kao što je to porodica, ipak porodični roman prevazilazi pojednostavljenu definiciju žanra kao istorije jedne porodice jer opisujući je i ponirući u nju, otkriva svoje reprezentativne osobine, postajući neka vrsta enciklopedijskog žanra sa velikom raznolikošću oblika. Upravo u tome, u toj hibridnoj i ne sasvim jasno određenoj prirodi porodičnog romana, u mešanju raznih tematika i narativnih postupaka kao i brojnih mogućnosti čitanja njegovih segmenata, leži njegova kompleksna i ambivalentna aktuelnost.

Prateći istoriju srpskog društva i porodice u njemu može da se konstatuje da je u njoj preovlađujući model tradicionalne i patrijarhalne porodične zajednice koja je među brojnim svojim funkcijama trebalo između ostalog, da štiti pojedince pa i čitavu zajednicu u krajnjoj liniji, od raznih spoljašnjih opasnosti (neprijateljstva, prirodnih nepogoda) ili unutrašnjih (bolesti, nesuglasice). Književnost je počev od srednjovekovnih hronika, biografija i rodoslova, preko narodne i romantične poezije pa sve do proze realizma obrađivala i bavila se porodicom kao temom i često je veličala kao sinonim sloge, ljubavi i harmonije. Ipak, ta ista književnost već tokom XIX veka počinje da razotkriva idealizovanu sliku porodice i da dovodi u pitanje ovaj preovladavajući model. U romanima Jakova Ignjatovića, Bore Stankovića, u pripovetkama Laze Lazarevića su anticipirani lomovi i anomalije koje će mnogi romani iz XX veka bez prikrivanja i kamuflaže ponuditi. Mislimo pri tome na romane Miloša Crnjanskog, Meše Selimovića, Danila Kiša, Mladena Markova, Davida Albaharija, Milice Mičić Dimovske i drugih, jer se u njima pored istorijskog, društvenog ili ljubavnog javljaju mnogi elementi zbog kojih mogu da se smatraju porodičnim romanom. Slično je i sa dva do sada sa tog aspekta nedovoljno analizirana dela koja su predmet ovog rada.

¹ O definiciji porodičnog romana kao žanra up. Svetozar Koljević, *Porodični roman*, u *Rečnik književnih termina*, ur. Dragiša Živković (fototipsko izdanje IKUM, Beograd), Romanov, Banja Luka, 2001, 624; Tanja Popović, *Rečnik književnih termina*, Logos Art, Beograd, 2007, 622–631; Christine Touaillon, *Familienroman*, in *Reallexikon der deutschen Literatur*. Hrg. V. Paul Merker u. Wolfgang Stammerl. 4 Bde. Bd. II, Walter De Gruyter Verlag, Berlin 1925/26, 348–353; Upućujemo na opširniju bibliografiju o ovoj temi u Ljiljana Banjanin, *Porodični roman kao moguća slika sveta* (Svetlana Velmar-Janković: *Lagum*), u *Književnost i stvarnost. Naučni sastanak slavista u Vukove dane*. Ur. Dragana Mršević-Radović et al. 36/2, MSC, Beograd, 2007, 453–463.

Lagum (1990) Svetlane Velmar-Janković² i *Guvernanta* (2002) Ivana Ivanjija³ – fokusirani na porodicu i porodični univerzum, tematski i strukturalno kompleksni – otvaraju se prema raznovrsnim čitanjima i analizama. Oba na jednom opštem planu predstavljaju vremenski širok istorijski presek društva sa jednim – mada ne i jedinim segmentom – kao što je porodica ili preciznije rečeno, jedan njen tip, u međuratnom periodu, dvadesetih i tridesetih godina, njeno nestajanje zajedno sa građanskim slojem i promene u novim i izmenjenim društvenim okolnostima posle Drugog svetskog rata.

U *Lagumu* je pripovedačko viđenje stvarnosti prelomljeno kroz fiktivnu autobiografsku priču junakinje, osamdesetogodišnje Beograđanke Milice Pavlović koja u dubokoj starosti i okrenuta prošlosti, ispisuje sećanja o svome životu. Autorka je *alter ego* glavne junakinje sa kojom razmenjuje pozicije, tačke gledišta i ovo stapanje naratorkinog ja sa njenim „drugim“ postojanjima predstavlja jedinstven totalitet rekonstruisanja prošlosti u nekoj vrsti realistične autobiografske ispovesti tehnikom umetnutog teksta. U *Guvernanti* je tradicionalni narator taj koji iz skrajnute perspektive ali komentarišući događanja, postupke i misli, sa distance prati sudbinu osiromašene austrijske plemkinje Ilze fon Bokberg koja ostavši bez porodice u godinama opšteevropske ekonomske krize napušta Beč i odlazi u nepoznati i daleki Banat da radi kao odgojiteljica i guvernanta dečaka Viktora u porodici bogatog industrijalca Jevrejina Keletija čiji deo i sama postaje.

Oba romana obuhvataju period od nekoliko decenija⁴ i mogu da se analiziraju kao društveni, istorijski, psihološki pa i obrazovni roman jer junakinje i junaci – naročito se to odnosi na guvernantu Ilzu fon Bokberg ali i na Milicu Pavlović – doživljavaju fizičke, psihološke i karakterne promene koje ih transformišu i radikalno menjaju. Sem toga, u oba je prisutna i izražena autobiografska crta koja vodi ka realnim sudbinama samih autora i zbog toga ovi romani mogu da se uvrste u klasičnu shemu realističkog literarnog diskursa. Prepoznatljiviji su realno postojeći lokaliteti (Beograd u *Lagumu*, Zrenjanin u *Guvernanti*), evropske metropole (Pariz, Beč, Pešta) ili turističke mete tipične za međuratna putovanja bogatih putnika, gradovi na Jadranu, izletišta u Sloveniji, austrijske Alpe, ali i porodične sudbine samih autora. Kod Svetlane Velmar-Janković to je njeno građansko poreklo i pripadnost visokom krugu beogradskog intelektualnog društva. Majka Mima

² Svetlana Velmar-Janković, *Lagum*, BIGZ, Beograd, 1990. Svi navodi su prema ovom izdanju.

³ Ivan Ivanji, *Guvernanta*, Stubovi kulture, Beograd, 2002. Svi navodi su prema ovom izdanju. Zanimljiv je podatak da je ovaj isti roman objavljen u dve različite verzije: najpre se pojavio na nemačkom pod naslovom *Das Kinderfräulein* (Picus Verlag, Beč, 1998) a tek kasnije na srpskom. Up. I. Ivanji, Kako prevesti samog sebe? *Književni magazin*, 27–28, 2003, 36–37. Dva romana istog autora na dva različita jezika predstavljaju zanimljivo polazište za paralelno tumačenje razlikovnih mesta, što je bila i tema magistarskog rada Kristine Puel. Up. Cristina Puel, „*Guvernanta*“ di Ivan Ivanji: *Problemi di traduzione, auto-traduzione e riscrittura*. Tesi di Laurea. Corso di Laurea Specialistica in Traduzione, Università degli Studi di Torino, Facoltà di Lingue e Letterature Straniere, Torino, 2011.

⁴ U *Lagumu* se radnja odvija od ranih tridesetih godina pa do sredine osamdesetih, dok je u *Guvernanti* početak vezan za godine velike evropske ekonomske krize koja se u Austriji, domovini glavne junakinje snažno osetila, a kraj je lociran na devedesete godine i raspad Jugoslavije.

V. Vulovićeva bila je pesnikinja i pisala priče za časopis „Misli“, otac Vladimir Velmar-Janković bio je polivalentni duh – kritičar, dramski pisac, pripovedač, esejista i psiholog, pomoćnik ministra prosvete u vladi Milana Nedića, posle rata emigrant u Italiji i Španiji. To i takvo „porodično nasledstvo“ konkretizovano u prezimenu pratiče autorku kroz dugi niz decenija kao prava „politička senka“ pre nego što se pretoči u tekst i pisanje.⁵ Ivanjijeva književna putanja je takođe obeležena autobiografskim tragovima, njegovim jevrejskim poreklom i nestankom oba roditelja lekara 1941, oca u Buhenvaldtu, majke na Sajmištu, kao i ličnim, duboko potresnim iskustvom u koncentracionim logorima, pre svega u Aušvicu i Buhenvaldtu.⁶ Sem toga, neka iskustva dečaka Ilzinog štićenika ali i odraslog Viktora, zapravo su u literarni oblik transponovani doživljaji samog autora, dok su pojedini drugi likovi iz romana (Morice Keleti, Goldi, pop Toša, Peter Jakš i dr.) takođe literarne prerade realno postojećih osoba iz autorove sredine.⁷ Oba ova romana, bez obzira na to da li se analiziraju kao autobiografija, dokument, fiktionalna naracija ili pak mešavina svih tih elemenata, sadrže u sebi traganje za identitetom u okviru porodičnog narativa koji je obeležen traumom kroz rekonstruisanje objektivnih, realnih situacija, istorijskih i porodičnih. Istorija porodice javlja se kao prostor proživljavanja, doživljavanja ali i sećanja jednog vremena, društva, sredine kao makrokosmosa ali i porodice, mikrokosmosa i mehanizama koji njome upravljaju.

Porodični univerzum u oba romana je jasno definisan i ograničen, mada je prisutan i aktivan veliki broj likova koji na razne načine, direktno ili posredno, učestvuju u radnji, utiče na nju i vodi je. U *Lagumu* je centralna ličnost spisateljsko ja, Milica Pavlović supruga glave porodice Dušana Pavlovića. Sliku dopunjuju deca, Marija, Velimir i usvojenica Zora. Dušan Pavlović je „Prečanin“, Novosađanin i karlovački đak, polaznik Tekelijanuma, uvaženi profesor Beogradskog univerziteta i likovni kritičar, saradnik „Srpskog književnog glasnika“, „Letopisa Matice srpske“, „Umetničkog pregleda“, član Srpske književne zadruge, prijatelj slikara Save Šumanovića i srpskih avangardnih pesnika Radeta Dedinca, Todora Manojlovića i drugih, savetnik u Kraljevskoj vladi, precizan, revnosan, obavešten, svestran intelektualac evropskog profila i ranga. Njegova mlada i prelepa supruga Milica je rođena Beograđanka i „razmažena buržujka“ (Velmar-Janković, 1990: 27) koja „uživa u blaženstvu i luksuzu“, prelistava modne i umetničke časopise, posvećuje se prevashodno biranju svoje garderobe i negovanju svog izgleda. Ona uz to a kako priliči statusu svake udate žene u srpskoj sredini, verno prati supruga u usponu ka vrhu društvenog uspeha, doprinosi afirmisanju njegove karijere svojim savršenim obavljanjem svih uloga od majke i supruge, do nevidljive saradnice, savetnika, korektora njegovih kritičkih tekstova i elegantne gošće ekskluzivnih prijema gde se predstavlja kao „savršeno *sophisticated* domaćica jednako ekskluzivnih primanja,

⁵ Up. Svetlana Velmar-Janković, *Senka me je pratila*. Dostupno na: <http://www.serbianforum.org/kultura> [konsultovano 21.01.2013].

⁶ Up. Intervju sa Ivanjijem u Cristina Puel, „*Guvernanta*“ di Ivan Ivanji: *Problemi di traduzione, auto-traduzione e riscrittura*, cit. 6–14.

⁷ O realno postojećim i literarizovanim likovima up. *Ibid.*, 21–22.

savršeno šarmanтна sagovornica i savršeno uzdržana saputnica“ (Velmar-Janković, 1990: 95).

U *Guvernanti* porodicu vojvođanskih Jevreja ukorenjenih i sasvim integrisanih u sredinu iz koje potiču njeni članovi, čini Moric Keleti, uvaženi i veoma bogat vlasnik fabrike šećera, supruga Goldi i dečak Viktor. I ovde, kao što je to slučaj u *Lagumu* sa šticienicom Zorom, deo porodice postaje austrijska guvernanta. Oba strana ženska lika (Zora i Ilza), mada nisu krvnim srodstvom vezana za članove porodice, u romanesknom toku postaju njeni nezaobilazni i ključni elementi koji utiču na sudbinu članova i na porodicu kao celinu u predratnom periodu ili u ratnim godinama ali i kasnije, neposredno ili posredno prateći preostale, preživle članove do samog kraja romana. Ostarela i usamljena osamdesetogodišnja Ilza fon Bokberg posle ratnih i ličnih lomova (nesrećna ljubav, saradnja sa Gestapom, logor) koji su ostavili trag, vraća se u svoj rodni Beč. Gotovo nevidljiva besciljno luta životom sve dok sasvim slučajno preko plakata koji najavljuje izložbu nadaleko čuvenog arhitekta ne otkrije svog bivšeg šticienika, uspešnog ali i usamljenog, nesrećnog i večno nezadovoljnog Viktora Keletija. Ujedinjeni bolnim i neizbrisivim sećanjima na zajedničku prošlost provode njih dvoje svoje poslednje godine u Viktorovoj luksuznoj bečkoj vili. Kao po nekom ritualu, u nekoj vrsti svakovečernjih seansi tokom kojih oboje imaju potrebu da odigraju sopstvenu ulogu, evociraju sećanja na Viktorovo detinjstvo, na njegove roditelje, na prividno idilične trenutke porodične realnosti. Na ovo se nadovezuju diskusije u kojima je Viktor akter i tužilac a Ilze duboko potresena sagovornica i optužena strana. Glavna tema je preispitivanje sopstvenih stavova, ideja o dobru i zlu, o pravdi i nepravdi, o dželatima i žrtvi, pri čemu Viktor insistira na Ilzinoj izdaji, na krivici i odgovornosti za apsurdnu smrt Keletijevih. U *Lagumu* bivša usvojenica „naša“ Zora u tekstu, seoska devojka i arhetip telesnosti iz okoline Šida koju je avgusta 1942. glava porodice spasao sigurne smrti u ustaškim logorima i prihvatio kao sopstveno dete, posle sramne izdaje svojih dobrotvora u novom, poratnom životu, postaje preobraženi uselivši se sa suprugom partizanskim generalom u veći deo bivšeg stana Pavlovića, iz prikrajka prati poratnu egzistenciju hrabre i vitalne Milice Pavlović i na njenoj sahrani traži oprostaj koga nema i ne može biti.

Industrijalac Keleti, za razliku od Dušana Pavlovića, predstavlja drugačiji tip građanskog segmenta međuratnog jugoslovenskog društva. On nije intelektualac evropskog ranga, ipak je zaljubljenik u Hajnea, Petefija i Adija čije stihove recituje u originalu. On je veoma preduzimljiv i uspešan indistrijalac, vlasnik nadaleko poznate fabrike šećera i bezbrojnih terena plodne Vojvodine, ekonomski toliko solidan da može da dozvoli sebi ne samo veliki broj radnika nego i vrsnu poslugu kojoj pripada i guvernanta, ličnog šofera i niz novčanih donacija provincijskim organizacijama različitih orijentacija (religioznih, političkih, kulturnih), čime nastoji da se mimetizuje i „opravda“ svoju ekonomsku moć. Sposoban u organizovanju rada fabrike, koordiniranju raznih aspekata proizvodnje, stabilan pri prodaji i u kontaktima sa radnicima i vezama sa inostranim partnerima u Nemačkoj, Austriji, Mađarskoj, Rumuniji, on otkriva različite „maske“ koje štite njegove misli, uverenja,

stavove i osećanja ali ispoljava i slabosti svog karaktera, sujetu, nezainteresovanost za porodicu i njene latentne probleme. Zaljubljenik u nemačku kulturu i klasičnu poeziju čini sve da njegov sin ne samo stekne znanja koja bi mu omogućila da ih razume, nego i da postane deo te kulture kojoj, po njemu, Jevreji s punim pravom pripadaju. Hladna ljubaznost kao glavna Keletijeva osobina karakteriše i njegovo opštenje u porodičnom ambijentu gde se ponaša kao „direktor“ i „gazda“, kao vlasnik koji tek začuđenim dizanjem obrva ispoljava nezadovoljstvo. Suprugu i sina tretira kao dragu, skupu svojinu, neku vrstu lepe igračke a zauzvrat traži i očekuje bezuslovno pokoravanje, ne dopuštajući protivrećenje. Njegova mlada i prelepa supruga ima mnogo sličnosti sa mladom i takođe prelepom Milicom Pavlović. Ipak Goldi je vetropirasta, površna u razmišljanjima, pokorna i nespregnata da preuzme na sebe odgovornost bilo kakvih odluka, pa i onih najbanalnijih, od izbora menija za ručak ili Viktorove garderobe, do sređivanja knjiga i vođenja računa. Uz to je emotivno nezrela i nezadovoljna svojim brakom koji predstavlja zlatni kavez njenih osećanja i slobode. Pokušava da nađe sklonište u svojoj radnji sa damskim šeširima u centru grada, ili još češće, usredsređuje se na samu sebe, na svoje telo i posvećuje se sportovima (gimnastici, mačevanju), podvrgava se masažama, nezi i ulepšavanju. Opsesivno zaokupirana haljinama, cipelama i šeširima, Goldi – za razliku od Milice Pavlović – beži od realnosti u migrenu koju leči u svojoj spavaćoj sobi kokainom ili se prepušta slučajnim ljubavnim avanturama tokom brojnih putovanja na letovanja i zimovanja.

Zvanične i formalne situacije u oba romana su slične: živeći u prestonici Pavlovići su stalni posetioci i rado viđeni gosti na prijemima, večerama, izložbama, koncertima, automobilskim trkama, operskim ili pozorišnim predstavama, ukratko, u svim prilikama u kojima se sakuplja prestonička elita. Keletijevi žive u banatskoj, učmaloj provinciji i njihovi česti izlasci se svode na večeri provedene u gradskom klubu gde muškarci igraju alšoš sa mađarskim kartama, a dame bridž. Alternativa su večere i igranke u hotelu „Roža“ ili kućne posete. Međuratni Beograd u *Lagumu* predstavljen je kao scena na kojoj se smenjuju predstavnici intelektualnog kruga i istovremeno visokog srpskog evropeiziranog građanstva. Nasuprot tome, u *Gubernanti* je ambijent raznovrsniji kako etnički (prisustvo Srba, Mađara, Jevreja, Rumuna, domaćih Švaba), tako i socijalno. Keletijevi se druže sa lekarima, advokatima, inženjerima, manje ili više bogatim trgovcima ili zanatlijama.

Prostor je jedna od najbitnijih kategorija u žanrovskom identifikovanju oba romana i u tome se jasno razlikuju dve ravni: jedna je spoljašnja, ravan javnog prostora koju bismo mogli da identifikujemo kao makrokosmos, dok je na opozitnoj tački mikrokosmos ili unutrašnja ravan, vezana za intimni svet, zatvoren u uski krug članova porodice ili još preciznije, na prostor koji porodica ispunjava. Oba bračna para u javnoj sferi društvenih kontakata, pojavljivanja i prikazivanja daju sliku idealnih supružnika i harmonične bračne zajednice. Pavlovići su žovijalni, kultivisani, uzdržano osmehnuti: Dušan Pavlović je oličje intelektualca, njegova supruga lepote i elegancije. Ipak, naličje je sazđano od njihovih nesporazuma, neslaganja i netrpeljivosti i otkriva se u zatvorenom prostoru porodičnog doma.

Pavlovići stanuju u centru Beograda, u zgradi koja prezentuje ondašnju savremenu arhitekturu, na uglu Dositejeve 17 i Gospodar-Jevremove ulice, u luksuznom i raskošno uređenom stanu. Udoban i rafiniran građanski dom tokom naracije u vremenskoj dimenziji romana doživljava transformaciju i deli sudbinu svojih stanovnika, identifikuje se sa članovima porodice i postaje njihov intimni svet. U tom univerzumu se supružnici ogoljuju, tu se odigrava njihovo zastrašujuće udaljevanje, povlačenje i osamljivanje Dušana Pavlovića u radnu sobu, u pisanje antologije o avangardnoj umetnosti. Čitanje postaje osnovna forma komunikacije. Formalnost u njihovim hladnim odnosima izaziva patnju koja je iz ženske, Miličine perspektive odstojanje sa kog se o suprugu uvek govori i obraća sa distance, kao o „gospodinu Pavloviću“ ili „profesoru Pavloviću“ što odslikava njenu fizičku i emotivnu distancu, a njegovom liku daje uštogljenost i krutost. Čak su i malobrojne slike porodičnog spokoja i sreće, „mekote“ u tekstu, obojene formalnošću kao što su njegovi ovlašni poljupci u ruku koji podrazumevaju izbegavanje dodira među supružnicima. Konvencije i ispraznost takve egzistencije izazivaju revolt koji se pretvara u obest mlade, obrazovane i u evropskom duhu zadojene supruge i manifestuje se neprihvatanjem u suštini patrijarhalne podele uloga što se razobličuje jedino u zatvorenom krugu porodice, u odbojnom odnosu prema suprugu čime se još više produbljuje jaz između glavnih protagonista romana. Slični elementi prepoznaju se i u *Guvernanti*: dom Keletijevih je velelepna vila u blizini fabrike ali od nje izolovana, okružena parkom sa borovima, travnjacima po kojima se slobodno kreću srne i pas. Po strogo utvrđenom ceremonijalu, život porodice odvija se u glavnim prostorijama, u luksuzno uređenom salonu i trpezariji gde se ukućani najčešće okupljaju i gde se obilat i ukusno pripremljeni obroci konzumiraju u suzdržanoj atmosferi lažne ljubaznosti i prividno ležerne konverzacije o poeziji ali i o evropskoj i pre svega nemačkoj politici u koju se ne uklapaju jedino živahna dečakova uplitanja. Goldi samo prividno prihvata svoju ulogu supruge koja nema prava na sopstvene misli i osećanja, ali njeni destruktivni gestovi (uživanje u kokainu, ljubavne veze) predstavljaju jedan vid pobune protiv opštevažeg patrijarhalnog morala sredine u kojoj žive i modela braka koji joj je nametnut, u kome je Keletiju kao muškarcu dozvoljeno sve ono što je njoj kao ženi zabranjeno: „On sme sve, je li? On je muškarac!“ (Ivanji, 2002: 26).

Radna soba je u oba romana prostor koji se identifikuje isključivo sa muškim likovima: tu Moric Keleti sređuje svoje račune, isplaćuje Ilzu i poslugu, sluša vesti i posvećuje se čitanju. Radna soba stana u Dositejevoj takođe pripada jedino Dušanu Pavloviću. On u njoj piše ali tu donosi i odluke koje nisu direktno vezane za porodicu, ali će ipak svojim posledicama uticati na sudbinu njenih članova. U radnoj sobi se pred kraj rata odigrava i razračunavanje supružnika, razgovor samo naizgled neprijateljski, tokom kog oboje shvataju da su gubitnici, i on koji je spasavao srpske glave u pravo vreme, ali na pogrešnoj strani, i ona, koja strepi nad sudbinom svoje dece u haosu koji preti. I u *Guvernanti* je slično: Moric Keleti upravo u radnoj sobi daje poslednja uputstva Ilzi poveravajući joj novac, nakit, bespomoćnu Goldi i Viktora, svestan da ulazak Nemaca u grad aprila meseca

1941. i postavljanje jednog lokalnog Nemca kao gradonačelnika, za njega – kao Jevrejina a uz to industrijalca – znači kraj. Svestan neminovnosti sudbine, Moric Keleti spreman u radnoj sobi dočekuje dolazak esesovskog oficira i vojnika koji će ga uhapsiti:

Budan, čak nekako čio, sedeo je u sportskom odelu, ali sa belom košuljom i jednom od svojih većitih, isuviše šarenih leptir mašni, sa novinama na kolenima u fotelji, kao da je čekao posetu. [...] (Ivanji, 2002: 51).

I u *Lagumu* se poslednja scena zajedničkog javljanja supružnika odvija upravo u radnoj sobi. Tu 1944. Dušan Pavlović biva uhapšen kao narodni izdajnik i odveden pred sud i osuđen na smrt. Ovaj prostor pun simbola se gotovo apsurdno, svojom dramatičnošću nameće čitaocima na početku romana i ostaje kao najupečatljivije sećanje ostarele Milice Pavlović:

U gluhoti čekanja [...] koje je taj novembar 1944. pretvorilo u uski lagum bez izlaza, mokat od crnog znoja, ispod naša dva tela stvrđnuta od strave, njegovog za radnim stolom, mog sklopčanog u fotelji, [...] (Velmar-Janković, 1990: 16).

[...] soba se sužavala, na stolu je, u svetlosnom krugu, ležala njegova ruka, sasvim bleđa, desna, energična ruka u kojoj nije bilo energije, prazan oblik ruke. [...] Moj muž je ustao od svog radnog stola, prošao pored mene odrvenjen kao apsurdni lutak, samo mu je iznad visokog okovratnika skijaškog džempera, udarala kucavica, besmisleno je izgledao taj skijaški džemper [...] (Velmar-Janković, 1990: 17).

Za oba muška književna lika hapšenje završava putem u smrt koja je tragična i istovremeno apsurdna, bilo da se radi o njenoj rasnoj ili političkoj motivisanosti. U ovom ekstremnom trenutku je Goldi fizički odsutna: skrovište nalazi pod jorganom svoje spavaće sobe, nesposobna da sagleda realnost od koje je oduvek bežala. Bepomoćna i gotovo nezainteresovana, kao da se ne radi o njoj samoj i njenom sinu, prepušta guvernantu organizovanje bekstva u Mađarsku koje će samo odložiti smrt. U vihoru tragičnih istorijskih događaja Goldi kao predstavnica tipa dekadentne i samim tim prevaziđene junakinje jedne takođe prevaziđene i bespovratno prohujale epohe, ali i obeležena svojim jevrejskim identitetom ne može da se spase čak ni kao književni lik, već biva osuđena na smrt u koncentracionom logoru, što je na jednom opštijem planu pretvara u simbol jevrejske golgote.

Milica Pavlović koja posle mnogih iskušenja i samopreispitivanja odlučuje da ostane uz svog supruga, čoveka koga je izabrala za ceo svoj život, zaštitnički deleći sa njim poslednje njegove trenutke, dočekuje izvršioce „nove pravde“, komunističke oficire i prisustvuje hapšenju koje je momenat najveće prisnosti među supružnicima. Fizički odlazak i smrt Dušana Pavlovića je po svojim posledicama identičan razaranju, osećanju pustoši i u porodičnom krugu se percipira kao „ispražnjeni“ prostor, ali istovremeno i u svoj svojoj tragičnosti obeležava otrežnjenje i sazrevanje junakinje kao ličnosti u novom društvenom uređenju kome ona kao neka „avet“ iz jednog drugog, nestalog sveta ne može i do kraja svog života neće moći potpuno da pripada. Egzistencijalnu izolovanost Milica Pavlović

prevazilazi posvećujući se zapisivanju sećanja koja postaju opipljiv trag jednog vremena, nje same, njenog supruga i duboke ljubavi koja ih uprkos svemu, vezuje, u dalekoj prošlosti ali i u naratorkinoj staračkoj sadašnjici. Tu istu ulogu – očuvanja sećanja – u *Guvernanti* preuzima na sebe čudan par: osamdesetogodišnja Ilza i njen nekadašnji štitićenik koji se posle mnogo decenija sasvim slučajno prepoznaju, pronalaze i počinju, tj. nastavljaju zajednički život, ali pod novim okolnostima, i sami izmenjeni. Luksuzna bečka vila bogatog i uspešnog ali i duboko usamljenog i nesrećnog arhitekta Viktora Keletija postaje prostor sećanja. Tokom svakovečernih dijaloga i ispovedanja, prebacivanja, sukoba i međusobnih preispitivanja u potrazi za odgovorom na pitanje o individualnoj krivici, oboje pokušavaju da proniknu u tajne nekadašnje porodice kojoj su i sami pripadali. Oživljavanje prošlosti pretvara se u razotkrivanje sopstvenih sudbina, u ovom slučaju vojvođanskog Jevrejina i austrijske plemkinje, pripadnika dva različita etneta i njihovih puteva kroz ratno razaranje i Holokaust. Pojedinačne porodične istorije u oba romana kao odraz jednog vremena, njegovih ljudi i njihove egzistencije sa mnogo nijansi i sfumatura gube privid fikcije, postaju realni i u krajnjoj liniji univerzalni modeli. Upravo zbog toga otvaraju se prema mnogim čitanjima i analizama.

Literatura

- Banjanin, Lj. (2007). Porodični roman kao moguća slika sveta (Svetlana Velmar-Janković: *Lagum*. U *Književnost i stvarnost*. Naučni sastanak slavista u Vukove dane. Ur. Dragana Mršević-Radović et al. 36/2. Beograd: MSC, 453–463.
- Ivanji, I. (2002). *Guvernanta*. Beograd: Stubovi kulture.
- Ivanji, I. (2003). Kako prevesti samog sebe? *Književni magazin*, 27–28, 36–37.
- Koljević, S. (2001). *Porodični roman*. U *Rečnik književnih termina*. Ur. D. Živković. (Fototip-sko izdanje. IKUM). Banja Luka: Romanov.
- Popović, T. (2007). *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos Art.
- Puel, C. (2011). *Guvernanta*“di Ivan Ivanji: *Problemi di traduzione, auto-traduzione e riscrittura*. Torino: Università degli Studi di Torino. Facoltà di Lingue e Letterature Straniere. Corso di Laurea Specialistica in Traduzione. Tesi di Laurea specialistica non pubblicata.
- Touaillon, C. (1925/26). *Familienroman*, in *Reallexikon der deutschen Literatur*. Hrg. V. Paul Merker u. Wolfgang Stammeler. 4 Bde. Bd. II, Berlin: Walter de Gruyter Verlag, 348–353.
- Velmar-Janković, S. (1990). *Lagum*. Beograd: BIGZ.
- Velmar-Janković, S. (2010). *Senka me je pratila*. Dostupno na: <http://www.serbianforum.org/kultura> [21.01.2013].

Ljiljana Banjanin

LIGHT AND SHADOWS IN BOURGEOIS LIFE IN TWO FAMILY NOVELS

Summary: The family satisfies the individual's primary needs, from emotional and sexual to economic ones. Yet according to sociological theory, although it is a place of freedom, it is also a trap in which individuality is lost. In traditional Serbian culture, the family protects the individual from danger and is synonymous with harmonious life. This idealized image has been called into question in numerous works of literature in which the family, a miniature universe, realistically mirrors reality. Beneath norms and rules that appear to be stable, the private sphere is rife with conflict and the defects of family members emerge and collide. This article discusses two contemporary Serbian family novels: *Lagum* (1990) by S.Velmar Janković and *Guvernanta* (2002) by I. Ivanji. Written from different narrative perspectives, both analyze the model of the bourgeois family and its mechanisms. The family's role, the ways its members behave, and their reactions to historical events are influenced by their social status, which war and its consequences radically change.

Key words: family, family novels, history, memory, *Lagum*, *Guvernanta*